

Н. І. Самойленко

**БОЛГАРСЬКІ СЮЖЕТИ НА СТОРІНКАХ
«УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»
(1957–1985 рр.)**

«Український історичний журнал» (УІЖ) належить до тих періодичних видань, які сприяли розвиткові славістичних досліджень в Україні. З'явившись у 1957 р. за умов реформування радянського суспільства, він слугував важливим засобом популяризації історичного знання. З іншого боку, це був рупор радянської історичної науки, ідеологічно спрямований у відповідності до вимог свого часу. Попри свою політичну заангажованість, часопис відбивав основні тенденції розвитку вітчизняних історичних досліджень, у тому числі і в галузі болгаристики.

У наш час є нагальною потреба розглянути спадок української славістики, що відображений у науковій періодиці. Це зумовлено докорінними змінами в суспільно-політичному та економічному устрою країн Центрально-Східної Європи, які розпочалися на межі 80–90-х рр. ХХ ст. Розпад соціалістичної системи, формування ринкових відносин, багатопартійність, ідеологічний плюралізм – усе стало реальністю в регіоні. Відійшла в небуття ціла історична епоха. Розрив із нею зумовив драматичні зіткнення з життям теоретичних та конкретно-історичних уявлень. За умов складних змін стало очевидним, що чисельні висновки не витримали перевірку часом та не виправдали себе. Нова ситуація не сумісна з одномірним ставленням до минулого та диктує необхідність переглянути спадок вітчизняної болгаристики¹.

Необхідність переоцінки спадку минулого посилює увагу дослідників до попереднього наукового доробку, ставить у порядок денний питання про те, що у цьому доробку не втратило своєї актуальності, що було обумовлено ідеологічними штампами або штучною соціологічною схемою історичного процесу. При цьому вкрай важливо не впасти у вульгарну заміну позитивних оцінок на негативні і, навпаки, відмовитися від однобічного підходу. Радянський варіант болгарської історії, відображений на сторінках «Українського історичного журналу», разом із вадами схематичного висвітлення історичного процесу зафіксував і досягнення марксистської історіографії у галузі болгаристики. Наукова періодика завжди оперативно відгукувалася на потребу дня, тому дослідження її допомагає більш ґрунтовно відповісти на питання про ступінь заполітизованості тих чи інших висновків, об'єктивності розгляду досліджуваних процесів.

Для аналізу в даному випадку були взяті публікації 1957–1985 рр. – періоду, що пов'язаний із загальноприйнятою періодизацією двосторонніх відносин². Хронологічні рамки проблеми, винесеної в назву статті, обумовлені певною спільністю процесів, які мали місце в житті Народної Республіки Болгарії та УРСР (як частини СРСР). Обидві республіки розвивалися в другій половині 50-х–60-ті рр. ХХ ст. при відносному послабленні командно-адміністративного тиску після відмови від культу особи на ХХ з'їзді КПРС (1956) та на квітневому пленумі Центрального комітету БКП (1956). Мале місце розширення міжнародних зв'язків як між країнами західної та східної частини європейського континенту, так і всередині соціалістичного блоку. Болгарія

розцінювалася радянським керівництвом як «найнадійніша ланка соціалістичного табору», що, до речі, визнавалося зарубіжною немарксистською історіографією³. Наприкінці досліджуваного періоду бюрократичні методи управління суспільством та державою запанували як у Радянському Союзі, так й у Народній Республіці Болгарії. Так звана відлига завершилась. Історичний поступ уповільнився аж до середини 1980-х рр. – до проголошення курсу на «перебудову».

«Український історичний журнал» видавався щомісяця під егідою Інституту історії Академії наук Української РСР та Інституту історії партії при Центральному Комітеті Компартії України. З огляду на завдання, яке стояло перед редакцією⁴, головна увага приділялася вітчизняній історії. За 50 (1957–2007) років існування журналу лише 7,4% усіх матеріалів (наукові статті, повідомлення, історіографічні огляди, рецензії, нариси, інформації) стосувалися проблем міжнародних відносин та всесвітньої історії⁵. Можна стверджувати, що із проблем всесвітньої історії найбільше публікацій висвітлювали країнознавчу тематику, де минуле та сьогодення Болгарії займали одне з провідних місць. Зокрема, упродовж 1957–1967 рр. їй було присвячено близько 18% наукових статей із проблем всесвітньої історії⁶. В українській історичній науці другої половини 50-х – середини 80-х рр. ХХ ст. завдання дослідницького плану тісно пов'язувалися з розробкою методів історичного дослідження. Безсумнівно, зазначені обставини, а також ціла низка інших факторів, на які вже звертав увагу С. В. Віднянський⁷, не могли не позначитися на характері і тематиці публікацій з минулого та сьогодення Болгарії. Лідером серед усіх етапів історії цієї країни на шпальтах часопису була доба новітнього часу. Привалювали сюжети, пов'язані з революційними кризами в житті болгарської нації та соціалістичною модернізацією. Така тематична спрямованість відповідала кардинальним проблемам радянської славістики впродовж усього досліджуваного періоду – вивчення революційних та демократичних рухів, революцій у країнах Центральної та Південно-Східної Європи, історичних зв'язків слов'янських народів та їх етногенезу⁸. З кінця 1960-х рр. зростає кількість опублікованих журналом статей, нарисів, оглядів та рецензій на болгарську тематику, що пояснюється, з одного боку, активізацією наукових контактів (наукові відрядження, участь у міжнародних конференціях та симпозиумах як на двосторонній, так і на багатосторонній основі), а з іншого – безсумнівним впливом політичної кон'юнктури, активної реалізації радянського зовнішньополітичного курсу на розвиток всебічного співробітництва з країнами «соціалістичної співдружності».

Матеріали про Болгарію готували як вітчизняні (Ю. О. Боев, М. Д. Дихан, В. Н. Жук, В. А. Жебокрицький, М. В. Знаменська, П. М. Каленіченко, А. К. Маритненко, С. І. Сідельников, П. С. Сохань, Г. Й. Чернявський, А. І. Чорній та ін.), так і болгарські (І. Жеков, Н. Іванов, В. Коцев, Д. Крумов та ін.) автори. Головним чином це статті, нариси, рецензії на наукові дослідження, повідомлення про конференції з проблем болгаристики та слав'янознавства. Серед авторів були як визнані дослідники і співробітники Генерального консульства Народної Республіки Болгарії в Києві, так і аспіранти, які представляли провідні на той час славістичні центри України (Київ, Львів, Одеса, Харків). Редакція запроваджувала тимчасові рубрики, присвячені ювілейним датам у житті болгарського народу та його державності (див. «УІЖ», 1972, № 6; 1973, № 9; 1974, № 8; 1981, №№ 7, 9; 1982, № 6).

Завдяки «Українському історичному журналу» наукова громадськість республіки мала унікальну можливість отримати інформацію про роботу чисельних наукових форумів, про які інші республіканські періодичні видання не повідомляли. Це, зокрема, стосується конференції з питань літературних зв'язків України зі слов'янськими

народами (червень 1958 р.) – першої такого роду конференції в Україні, I конгресу з балканістики (серпень – вересень 1966 р.), міжнародної конференції, присвяченій 1100-річчю початку слов'янської писемності, II та IV міжвузівських наукових конференцій істориків-славістів, діячеві робітничого руху та державному лідеру Г. Димитрову⁹. Редакція регулярно знайомила читачів з матеріалами міжнародних конгресів славістів, а також оприлюднила інформацію про роботу Всесоюзної наукової конференції «Радянська болгаристика: підсумки та перспективи» – першого такого роду наукового зібрання, присвяченого результатам комплексного вивчення вітчизняними та болгарськими фахівцями історії і культури Болгарії¹⁰. На таких форумах, як правило, визначилися перспективи досліджень. Вони відігравали важливу прогностичну роль у розвитку болгаристики, з'ясовуючи коло недостатньо вивчених проблем, зосереджуючи увагу дослідників саме на них, сприяли таким чином їх вирішенню. Редакція намагалася відобразити наукове життя в галузі болгаристики, інформуючи про зустрічі з болгарськими колегами українських вчених¹¹, про наукову періодику болгарських істориків. Зокрема, було надруковано огляд першого числа «Etudes Balkaniques» й статті, присвячені часописам «Исторически преглед» та «Векове»¹². Проте огляди болгарської наукової періодици не мали систематичного характеру. За умов, коли у досліджуваній період історичні наукові праці складали майже половину усіх болгаристичних розвідок¹³, вченим, вочевидь, бракувало інформації з проблем розвитку історичної науки в цій балканській країні.

Почасти це компенсували рецензії «УІЖ» на розвідки в галузі історичної болгаристики. Рецензії на дослідження як болгарських, так і українських фахівців з'являлися оперативно та регулярно. Проте аналітичних оглядів та статей історіографічного плану¹⁴ на сторінках часопису замало. Упродовж 1957–1970 рр. співвідношення між рецензіями та історіографічними оглядами складало 5 до 1 (підррахунки автора). Бракувало публікацій, які б могли стати предметом дискусій. На описовість, декларативність деяких матеріалів журналу вказувалося на читацьких конференціях¹⁵.

Щодо тематики публікацій, то найбільш активно часопис висвітлював українсько-російсько-болгарські зв'язки. Цій темі присвячено близько 40% болгаристичних розвідок¹⁶ за 1957–1970 рр. Взаємини розглядалися на різних етапах їх розвитку. У публікаціях українських і болгарських авторів¹⁷ знайшли відображення культурні, економічні, дипломатичні відносини. Пріоритет надавався висвітленню класової солідарності у боротьбі за соціальні права та визнання радянської держави у міжвоєнну добу. Як у вітчизняній, так і в болгарській науковій періодиці¹⁸ схвальні відгуки отримав нарис П. С. Соханя з історії українсько-болгарських зв'язків¹⁹. Це було перше видання такого роду. У рецензії журналу зверталася увага на багатий фактичний матеріал, високий ступінь його узагальнення, політичну актуальність теми²⁰. Висвітлення взаємин двох слов'янських народів не виходило за межі традиційного розуміння радянською історіографією марксистського підходу до аналізу суспільних процесів.

Не оминула уваги українських болгаристів на сторінках журналу монографія А. К. Мартиненка з історії російсько-болгарських відносин²¹. Рецензенти звернули увагу на високий ступінь академізму роботи²². Монографія присвячувалася складному періоду у відносинах двох держав, коли традиція їх зв'язків витримала випробування непростою геополітичною ситуацією на Балканах, відсутністю дипломатичних відносин. На ґрунтовному матеріалі вітчизняних і болгарських архівів автор довів неправомірність точки зору, котра покладала відповідальність на охолодження міждержавних контактів тільки на голову болгарського уряду до 1894 р. Ст. Стамболова. А. К. Мартиненко звернув увагу на прорахунки російської балканської політики, що, безсумнівно,

негативно позначалося на двосторонніх відносинах. Отже, панування звичних історичних схем не було беззаперечним на сторінках «Українського історичного журналу» в матеріалах на болгарську тему.

На шпальтах часопису набули висвітлення різні періоди болгарської історії. Якщо у 1950–1960-ті рр. акцент робився на міжвоєнній добі від Першої до Другої світових війн, то у 1970–1980-ті рр. часові межі розширилися за рахунок другої половини ХХ ст. Публікації, присвячені більш раннім подіям та процесам²³, були виключенням. Пануюча у досліджуваній період соціологічна схема у болгарській та вітчизняній науці дещо звужувала коло досліджуваних проблем міжвоєнної історії країни. Це знайшло відображення на сторінках журналу. Чільне місце займали вересневе 1923 р. повстання в Болгарії, рух на підтримку болгарських трудящих, політична еміграція, викликана репресіями проти повсталих. З іншого боку, боротьба авторитаризму та демократії, зародження власної націонал-соціалістичної ідеології, реваншистські настрої в житті болгарського суспільства залишалися на узбіччі наукових розвідок. У статтях В. В. Павленко, Ш. Файзієва, Г. Славова, Й. Мітева, Ц. Григорова та інших дослідників йшлося про сюжети, пов'язані з вересневим повстанням 1923 р.²⁴ Автори, узагальнивши багатий фактичний матеріал, зуміли відтворити щирі почуття української громадськості до репресованих учасників повстання, показати реакцію на нього як факт відносин між народами. Стосовно характеристик вересневих подій 1923 р. в публікаціях «Українського історичного журналу», як і в решті досліджень вітчизняних та болгарських фахівців 1950–1980-х рр., домінувала одна – антифашистське повстання. Така оцінка повністю співпадала з позицією Комінтерну; її незмінність свідчила про певну консервативність науки та не охоплювала всієї складності політичної ситуації в країні на той час. Поразка селянської демократії, коли внаслідок заколоту в червні 1923 р. проти законного уряду на чолі з лідером Болгарської землеробської народної спілки А. Стамболійським почалися масові репресії проти усіх лівих сил, свідчила про повільне «сповзання» болгарського суспільства в обійми реакції. Становище в країні визначалося не тільки революційними настроями, але й геополітичною ситуацією на Балканах та в цілому на континенті. Поразка повстання привела фактично до справжньої громадянської війни 1923–1925 рр., яка стала причиною масової політичної еміграції із країни. Теза про загострення класової боротьби у болгарському суспільстві не дозволила побачити, що в цій війні страждали не тільки робітники та комуністи: на її жертву перетворювалася буржуазно-демократична, парламентська основа країни, стихійний народний демократизм. Декілька публікацій «Український історичний журнал» присвятив долі болгарських політемігрантів у Радянському Союзі²⁵. Усі матеріали торкалися причин еміграції, високо цінували участь емігрантів у соціалістичній модернізації, відтворили їх ентузіазм та натхнення, викликані участю у радянському будівництві.

Ретельно вивчалася українськими фахівцями історія балканської країни періоду Другої світової війни. До неї зверталися І. В. Ганевич, М. І. Турівненко, В. І. Клоков, В. І. Казак, А. В. Копилов. Увагу до цієї теми привернули рецензії на монографії московського болгариста Л. Б. Валева²⁶ та болгарського історика Д. Коєна²⁷. Дослідники виходили з наявності двох груп політичних сил — фашистської та антифашистської. Цю загальноприйнятую у досліджуваній період точку зору підтримали й автори рецензій, у яких зазначалися сильні сторони вказаних розвідок. Проте в болгарській історіографії на той час вже мала місце спроба по-новому поглянути на історичний шлях Болгарії в роки Другої світової війни. Вона пов'язана з іменем талановитого вченого Ілчо Димитрова. У 1964 р. він виступив із статтею²⁸, де поставив питання про наявність в країні не двох, а трьох політичних таборів — правоконсервативного, до якого

входили фашистські та профашистські організації та партії, буржуазно-демократичного і ліворадикального на чолі з комуністами. Автор намагався знайти істину щодо характеру останнього уряду буржуазної Болгарії. І. Димитров дійшов висновку, що кабінет К. Муравієва мав антинімецький характер, тримав курс на поновлення парламентської демократії, розпочав ліквідацію інститутів і законів авторитарної влади монархії. Стаття публікувалася як дискусійна, проте в болгарській науковій періодиці вона не отримала жодного аргументованого відгуку. На жаль, ця публікація не була помічена й українськими вченими.

Певну увагу «Український історичний журнал» приділяв проблемам соціалістичної модернізації болгарського суспільства, яка розглядалася крізь призму побудови соціалізму з її головними завданнями – індустріалізацією, перетвореннями в аграрному секторі, «культурною революцією». У часописи знайшла відбиток реалізація усіх трьох завдань²⁹. Складність дослідження соціалістичної модернізації полягала в тому, що цей процес не мав історичних аналогів та аналізувався до його завершення. Дослідники не торкалися його цивілізаційних вимірів, проте соціально-економічні аспекти, зважаючи на вагомий досягнення марксистської історичної науки в галузі соціальної історії, тлумачилися адекватно. В усіх публікаціях в тому чи іншому ступені висвітлювалося питання про запозичення радянського досвіду соціалістичних перетворень та наголошувалося на його використанні. Теза про значення радянського досвіду та радянської допомоги в цей період породжувала ілюзії про безпроблемність двосторонніх відносин, що не сприяло їхньому розвитку. Поза увагою залишалося питання про соціальну вартість модернізаційних процесів. Болгарська художня інтелігенція того часу намагалася відповісти на нього (твори А. Гуляшки «Сім днів нашого життя», Б. Димитрової «Дорога в об'їзд» та ін.), але суспільствознавці ще не ставили його в порядок денний.

Таким чином, висвітлення болгарської історії на сторінках «Українського історичного журналу» зафіксувало основні тенденції розвитку вітчизняної болгаристики. Хронологічний та тематичний зріз болгарських сюжетів на сторінках часопису свідчить, що вітчизняні фахівці працювали над проблемами, які вважалися актуальними у радянській славистиці. Пріоритет надавався новітній історії – питанням пролетарської солідарності, інтернаціоналізму, Другої світової війни, соціалістичної модернізації, взаєминам українського і болгарського народів. Попри надмірну заідеологізованість, публікації на болгарську тематику, а також про двосторонні контакти, стали основою для подальших узагальнень щодо ролі історичної традиції у розвитку відносин українського та болгарського народів, деяких радянських республік, зокрема УРСР, у зовнішній політиці Радянського Союзу. Головною складовою більшості публікацій була політична, у той час, як інші чинники історичного процесу – культурно-цивілізаційні, гуманістичні – залишалися поза межами наукових розвідок. Висвітлення історичної болгаристики на сторінках «УІЖ», безперечно, сприяло поглибленню українсько-болгарських наукових контактів. Публікації мали систематичний, проте нерегулярний характер. Як правило, їм був притаманний високий рівень академізму. Запрограмована соціологічна схема стримувала творчий пошук дослідників. Історична болгаристика в «УІЖ» віддзеркалила певний консерватизм вітчизняної історичної науки, проте, з іншого боку, сприяла розвитку традиції славистичних досліджень, що склалися раніше. Безсумнівно, висвітлення болгарських сюжетів на шпальтах часопису не могло не вплинути на поглиблення та розширення наукових розвідок у подальший період та поставило в порядок денний завдання вивести за межі політики вивчення болгарської історії.

¹ Козлов, В. П. От преодоления мифов истории к поискам реалий прошлого. – Новая и новейшая история, 2009, №1, с. 5

² Сохань, П. С. Деякі методологічні аспекти дослідження радянсько-болгарського співробітництва. – Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн. К., 1975, вип. 4, 5–23.

³ Vgown, J. F. The Balkans: Soviet ambitions and opportunity. – The World today, vol. 46, No 6, p. 249; Jelavich, B. History of the Balkans. The Twentieth Century. Cambridge, 1983, p. 364.

⁴ Горбик, В. О. Обговорення роботи «Українського історичного журналу». – УІЖ, 1973, № 9, 153–155.

⁵ Віднянський, С. В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу». – УІЖ, 2007, № 6, с. 179.

⁶ Підраховано за: УІЖ, 1957–1967, №№ 1–12; Віднянський, С. В. Рецепції всесвітньої історії ..., с. 169; Жебокрицький, В. А., Кулинич, І. М. Вопросы истории зарубежных славян на страницах «Украинского исторического журнала». – Советское славяноведение, 1967, № 6, 59–63.

⁷ Віднянський, С. В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу». – УІЖ, 2007, № 6, 167–169.

⁸ Марков, Д. Ф., Виноградов, В. Н. Институт славяноведения и балканистики: некоторые итоги и перспективы научной деятельности. – Новая и новейшая история, 1983, № 4, 19–32; Марков, Д. Ф. Болгаристика как комплекс научных дисциплин. – Советская болгаристика. Итоги и перспективы. М., Наука, 1983, 5–7; Мельникова, І. М., Кулінич, І. М. Стан і завдання вивчення історії європейських соціалістичних країн. – УІЖ, 1969, № 1, 3–12; Віднянський, С. В. О научно-исследовательской работе отдела истории и международных отношений социалистических стран Европы. – Новая и новейшая история, 1983, №6, 205–210.

⁹ Мольнар, М. Республіканська конференція з питань літературних зв'язків України з іншими слов'янськими народами [Київ, 3–5 червня, 1958 р.]. – УІЖ, 1958, № 5, 233–234; Романовський, І. В. Наукова сесія, присвячена 25-й річниці соціалістичної революції в Болгарії [Київ, 27 серпня 1969 р.]. – Там само, 1969, № 11, 104–106; Сохань, П. С. На міжнародних форумах у Софії. – Там само, 1967, № 1, 158–159; Юра, Р. О. Міжнародна конференція, присвячена 1100-річчю початку слов'янської письменності [Брно, жовтень 1963 р.]. – Там само, 1964, № 4, 157–158; Турівченко, М. І., Крапивін, О. В. Міжвузівська наукова конференція, присвячена 100-річчю Г. Димитрова. – Там само, 1982, № 8, с. 151.

¹⁰ Павленко, В. В., Шевченко, О. В. Всесоюзна наукова конференція «Радянська болгаристика: підсумки і перспективи». – УІЖ, 1981, 153–154.

¹¹ Кравченко, В. В. Зустріч з болгарським ученим – академіком БАН Д. Косевим. – УІЖ, 1974, № 1, с. 160.

¹² Боев, Ю. О., Сохань, П. С. Новый журнал болгарских историков. – УІЖ, 1965, № 10, 138–139; Бояджисева, С., М. Петров. Ювілей болгарського журналу «Исторически преглед». – Там само, 1971, № 2, 144–145; Міщенко, Е. М. Журнал болгарських істориків. – Там само, 1976, № 8, 141–145.

¹³ Калоева, І. А. Состояние научно-библиографической информации по болгаристике в СССР. – В: Советская болгаристика..., 154–161.

¹⁴ Калениченко, П. М. Вивчення історії Болгарії на Україні. – УІЖ, 1962, №1, 107–113; Горський, В. С. Деякі питання методології дослідження історії культурних взаємозв'язків: на матеріалах історії українсько-болгарських культурних взаємин. – Там само, 1965, №2, 47–54; Сохань, П. С., Петров, М. Видатний болгарський історик Веселин Хаджиніколов. – Там само, 1977, №7, 93–98; Іванцев, І. Д. Радянська історична література про вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на партію тісних соціалістів Болгарії. – Там само, 1980, №11, 149–153; Черній, А. І. Проблеми соціалістичної індустріалізації НРБ у радянській і болгарській літературі. – Там само, 1981, № 6, 139–145; Ганевич, І. В., Дихан, М. Д. Рец. на: Бейлис, А. С. Становлення марксистської історіографії Болгарії з кінця ХІХ ст. до соціалістичної революції 1944. Львів, 1970. – Там само, 1971, № 9, с. 158.

¹⁵ Гарагонич, В. Конференція читачів «Українського історичного журналу» в Ужгороді. – УІЖ, 1985, № 12, с. 148.

¹⁶ Підрахунки автора за: Український історичний журнал, 1957–1970, №№ 1–12.

¹⁷ Сохань, П. С., Жук, В. Н. Участь народних мас України у визволенні Болгарії. – УІЖ, 1971, № 2, 66–75; Хакімова, У. А. Позиція правлячих кіл Болгарії у питанні про встановлення дипломатичних і торговельних відносин з СРСР: перша половина 30-х рр. – Там само, 1978, № 1, 89–94; Атанасов, П. З минулого болгаро-українських зв'язків (ХVІ ст. – 1877 р.). – Там само, 1960, № 4, 65–73; Жеков, І. Дмитро Благоєв і Радянська Росія. – Там само, 1968, № 7, 75–79; Мартиненко, А. К. З історії російсько-болгарських відносин у 1909–1910 рр. – Там само, 1959, № 2, 69–81; Бойко, В. В. Становлення і розвиток радянсько-болгарських зв'язків у галузі вищої освіти (1944–1948). – Там само, 1981, № 8, 107–111.

¹⁸ Див.: *Атанасов, П.* Рец. на: *Сохань, П. С.* Вогонь вічної дружби. К., 1966. – Исторически преглед, 1966, № 4, 132–133; *Давидов, Н.* Рец. на: *Сохань, П. С.* Социалистически интернационализъм в действителности. К., 1969. – Ново време, 1969, № 11, 108–110.

¹⁹ *Сохань, П. С.* Вогонь вічної дружби: Исторична дружба російського, українського та болгарського народів. К., Политвидав України, 1966. 116 с.; *Його ж.* Социалистически интернационализъм в действителности. К., Наукова думка, 1969. 328 с.

²⁰ *Маркович, М.* Рец. на: *Сохань, П. С.* Вогонь вічної дружби. К., 1966. – УІЖ, 1966, № 9, 149–150.

²¹ *Мартиненко, А. К.* Русско-болгарские отношения в 1894–1902 гг. К., КГУ, 1967. 258 с.

²² *Жебокрицький, В. А., Кулінич, І. М., Сохань, П. С.* Рец. на: *Мартиненко, А. К.* Русско-болгарские отношения в 1894–1902 гг. К., 1967. – УІЖ, 1967, № 11, 142–144.

²³ *Атанасов, П.* З минулого болгаро-українських зв'язків (XVI ст. – 1878 р.). – УІЖ, 1960, № 4, 65–73; *Мартиненко, А. К.* З історії російсько-болгарських відносин у 1909–1910 рр. – Там само, 1959, № 2, 69–81; *Його ж.* Революція 1905–1907 рр. та російсько-болгарські дипломатичні відносини. – Там само, 1968, № 11, 113–117; *Мірзаєв, А.* Революційна боротьба робітничого класу Болгарії під керівництвом БРСДП (т. с.) в роки Першої світової війни. – Там само, 1970, № 5, 117–118; *Жебокрицький, В. А., Мартиненко, А. К.* Рец. на: *Конобеев, В. Д.* Българското националноосвободително движение: идеология, програма, развитие. София, 1972. – Там само, 1973, № 6, 146–147; *Жебокрицький, В. А.* Внутрішнє становище Болгарії напередодні Балканських воєн. – Там само, 1958, № 1, 48–60; *Татоли, Т. В.* Відображення революційних подій 1903 – 1907 рр. на сторінках газети болгарських тісних соціалістів «Работнически вестник». – Там само, 1985, № 1, 71–76.

²⁴ *Григоров, Ц.* Перше антифашистське повстання. – УІЖ, 1973, № 9, 74–81; *Кравченко, В., Славов, Г.* Солідарність трудящих Української РСР з Вересневим повстанням у Болгарії. – Там само, 87–91; *Митев, Й.* Вересневе повстання і братні комуністичні партії. – Там само, 81–87; *Файзієв, Ш.* Відгуки на Україні на Вересневе антифашистське 1923 р. повстання в Болгарії. – Там само, 1966, № 2, 56–60.

²⁵ *Сохань, П. С.* Сторінка братерської дружби. – Там само, 1966, № 2, 110–111; *Його ж.* Болгарська Комуністична партія і Комінтерн (до 50-річчя БКП). – Там само, 1969, № 5, 58–68; *Його ж.* Про перебування Г. Димитрова в Одесі у 1926 р. – Там само, 1964, № 1, 85–87.

²⁶ *Сохань, П. С., Клоков, В. І., Ганевич, І. В., Чернявський, Г. Й.* Рец. на: *Валев, Л. Б.* Болгарский народ в борьбе против фашизма. М., 1964. – УІЖ, 1965, № 5, 144–146.

²⁷ *Кулінич, І. М.* Рец. на: *Коен, Д. Б.* Ограбването и разоряването на българското стопанство от германските империалисти през Втората световна война. София, 1966. – Там само, 1969, № 4, 142–143.

²⁸ *Димитров, И.* Последното правителство на буржоазна България. – Исторически преглед, 1964, № 5, 3–33.

²⁹ *Коцев, В.* 25-річчя соціалістичної революції в Болгарії. – УІЖ, 1969, № 8, 24–34; *Черній, А. І.* Організація державного контролю в болгарській промисловості в перші роки соціалістичної революції (вересень 1944 – грудень 1947). – Там само, 1965, № 8, 105–108; *Голуб, В. І.* Роль БКП у зміцненні союзу робітничого класу та селянства в період будівництва соціалізму. – Там само, 1970, № 8, 51–58; *Болгаранов, Б.* Великі діла осяяні сонцем болгаро-радянської дружби. – Там само, 1964, № 5, 3–14; *Попов, Г. М., Леднев, М. І., Йорданов, Г. Д.* «Правда» в народній Болгарії. – Там само, 1962, № 2, 25–35; *Леднев, М. І., Чернявський, Г. Й.* Рец. на: *Попов, Г. Н.* Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (1944–1948). Харьков, 1966. – Там само, 1967, № 9, 150–151; *Томов, Г.* Роль болгаро-радянської дружби і співробітництва для індустріального розвитку Народної Республіки Болгарії (на прикладі Бургаського округу). – Там само, 1977, № 12, 91–95; *Писарева, Г. П.* Розробка Болгарського комуністичною партією проблем культурного будівництва в НРБ у 70-х рр. – Там само, 1983, № 1, 59–64.